

Előtanulmány egy monográfiához?

Varga János:

Románok és magyarok 1848–1849-ben

A Magyar Tudományos Akadémián

1991. október 3-án elhangzott

székfoglaló szövege.

Magyar Országos Levéltár, Budapest,

1995. 72 o.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc során felvetődött kérdések közül a nemzeti önrendelkezésén kívül egy olyan, ezzel összefüggő kérdéssel találkozunk, amelyre illik a „máig ható” jelző: a nemzetiségi kérdéssel. Az Erdéllyel egyesült Magyarország lakosságának valamivel több, mint fele tartozott a magyar etnikumhoz, bizonyos vidékeken viszont a nemzetiségi lakosság abszolút többségéről beszélhetünk. A nemzetiségek (ahogy akkor mondták, népiségek) erőszakos asszimilációjára józan magyar politikus sem 1848 előtt, sem 1848–49-ben, sem utána nem gondolt. Az ország lakosságának csaknem felét alkotó nem magyar lakossággal való együttélésnek két lehetséges modellje vetődött fel a reformkorban és a nagy év során. Az egyik az érdekegyesítés révén az „olvasztó felsőség”, azaz a rendi nemzeti hagyományokkal nem bíró nemzetiségek politikai jogegyenlősítés révén történő lassú asszimilációja; a másik a népiségek szabad kifejlése révén valami-fajta modus vivendi megtalálása. 1848 nyarán a Délvidéken, őszén Erdélyben derült ki, hogy az „olvasztó felsősből” a katonai erővel rendelkező nemzetiségek nem kének. 1849 késő nyara után pedig nyitott kérdés volt: képesek lesznek-e az 1848–49-ben egymásra fegyverrel törő nemzetek az abszolutizmus súlya alatt megtalálni az együttélés módjait.

Varga János évtizedek óta kutatja a reformkor és 1848–49 történetét, s aligha túlzunk, ha azt állítjuk: nála jobban senki nem ismeri a korszak magyarországi forrásanyagát. Szaktanulmányok, részmonográfiák és összefoglalók sora jelzi páratlanul gazdag történelmi munkásságát. A Jellasics elleni 1848. őszi népfelkelő- és gerillaharcokról írott monográfiája az 1950-es évek kevés, az idő és a kritika próbáját kiállt történelmi munkája közé tartozik, az 1848-as jobbágyfelszabadításról írott monográfiája pedig témáján túlmutatva foglalta össze 1848 tavaszának sorsfordító pozsonyi, bécsi és pesti eseményeit.

Talán már két évtizede is van annak, hogy Varga János egy interjúban jelezte: tervezi az 1848–49-es magyar-román viszony történelmi feldolgozását. A munka állomásait jelezték a Ioan Drăgos küldetéséről írott tanulmány (Fogalmazvány, tisztázat-eredeti, másolat. Egy 1849-i kormányzói irat viszontagságai. Levéltári Közlemények, 1982/1.), Alexandru Bătrîneanu román prefekt elítéltetésének Miskolczi Ambrussal együtt közzétett anyaga (Egy prefekt halála. Levéltári közlemények, 1988/1.). Az 1991-ben elhangzott akadémiai székfoglaló pedig a kérdés egészének — jóllehet, vázlatos — összefoglalóját tartalmazza.

Fontos ennek a székfoglalónak a közzététele, s csak sajnálni tudjuk, hogy nem az Akadémiai Kiadó *Értekezések* — *Emlékezések* című sorozatában jelent meg, ahol a székfoglalók általában megjelenni szoktak. Nem tudni, hogy ennek terjedelmi vagy más okai voltak-e, mindenestre magam attól tartok, hogy ily módon a kiadványt még kevesebben fogják olvasni, mint amennyi potenciális olvasóra amúgy számíthatna.

Pedig fontos tanulmányról, vagyis —

a tudományos apparátus hiánya miatt inkább — esszéről van szó. A szerző „harag és részrehajlás” nélküli összefoglalót ad a két nép 1848 őszére kibontakozó konfliktusáról, a kibékülést akadályozó és elősegítő tényezőkről, az első, 1849 tavaszi békekísérlés kudarcának okairól, s a megbékülést útját jelző „Projet de Pacification”-ról, illetve az ennek elveit nagyjából érvényesítő 1849. július 28-i nemzetiségi „törvényről”.

Varga János hangsúlyozza azt a rendkívül szoros kapcsolatot, amely a román félig egyházi és félig világi értelmiség között 1848 előtt kialakult, s ezzel magyarázza azt az igen komoly agitációt, s ennek még komolyabb hatását, amelyet ez az értelmiségi csoport a nép között végzett a román nemzeti jogok érvényesítése és támogatása érdekében. Jelzi, hogy kétfajta argumentációról van szó: egyrészt a nemzetiségi jogegyenlősítés többségi elvű követeléséről, másrészt a történeti, a dákoromán kontinuitást használó érvelésről. Megállapítása szerint a román értelmiségi elit jelentős része a magyarokban látta nemzetiségi jogaik érvényesítésének legfőbb akadályát, elsősorban azért, mert a román jobbágyok és a magyar földesurak közötti konfliktus nem annyira társadalmi, mint nemzeti érdekellentétként jelentkezett tudatukban és érvelésükben. Ezért is érthető, hogy a magyarelles agitáció már az első (pontosabban, második) 1848. május 15–17-i balázsfalvi gyűlésen megkezdődött.

Varga a konfliktus kieleződésekének okát elsősorban az erdélyi magyar köz- és főnemesség magatartásában látja. Így abban a — formálisan teljesen jogos — érvelésben, amely azért nem volt hajlandó a románság (feudális értelemben vett) nemzetné nyilvánítására, mert az unió és a polgári jogegyenlősítés folytán ügyis megszűnnek a feudális értelemben

vett nemzetek. Ugyanígy végletes és végzetes vaktságot tanúsított az erdélyi földesurak többsége akkor is, amikor az úrbéres és nem úrbéres földek elválasztása során igyekezett minél nagyobb földterületeket kivonni parasztjai kezeléséből. Varga nem menti fel a felelősség alól a Batthyány-kormányt sem, de úgy véli, hogy annak tagjai nem ismervén az erdélyi viszonyokat, érthető módon engedték át az ottani konfliktusok kezelését az erdélyi politikusoknak. A konfliktus kibontakozását segítette elő a júniusi mihálcfalvi sortűz, majd az 1848 augusztus végén Erdélyben is elrendelt újoncösszeírás, s az ennek kapcsán lezajlott aranyoslónai incidens.

Igen érdekes az az elemzés, amit Varga János a szeptember 14-30. közötti balázsfalvi gyűlésen elfogadott dokumentumokról ad. Ezek „a román mozgalom két egymástól eltérő irányzatának meglétére utaltak”. A Batthyányhoz címzett beadvány szerzői bizonyos társadalmi és nemzeti kívánásaik teljesítése esetén hajlandók voltak a magyarokkal való megegyezésre. Varga János szerint ez a dokumentum vélhetően a balázsfalvi káptalan mérsékeltbb tagjaitól származott. A radikálisok által fogalmazott másik, a Guberniumhoz címzett beadvány sok tekintetben hasonló kívánásokat tartalmazott, ám deklaráltan nem ismerte el az uniót, s megtagadott minden együttműködést a magyar kormánnyal. A balázsfalviak vezérkara pedig már a gyűlés alatt megkezdte a fegyveres felkelés előkészítését. A fegyveres felkelés kibontakozásához alapvetően hozzájárult az, hogy az erdélyi magyar hatóságok statáriális eljárással halálra ítélték és kivégeztek egy prefektet és három tribunt, de a döntő lökést Puchner azon rendelete adta meg, amellyel Erdélyt katonai irányítás alá helyezte, s a pacifikációra, azaz

a magyar nemzetőrségek lefegyverzésére a román fölkelők csapatait használta.

Varga nem tér ki a magyarelles roman irtóhadjáratok részleteire, hiszen történészként nem a még oly felháborító és fájdalmas epizódok, hanem a folyamat érdekli. Túlzottnak érezzük viszont azt az állítását, hogy „november végére nem maradt Erdélyben magyar haderő”, hiszen Háromszék székely felkelői december végéig Erdélyen belül jelentősnek számító cs. kir. erőket kötöttek le (34. o.). Megállapítása szerint 1848. december 30-án Nagyszebenben összeült románok három ponton is túllépnek a szeptemberi határozatokon. Egyrészt követelik egy, az általános választójog alapján összehívandó erdélyi alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását, másrészt egy országos román haderő megszervezését, végül a Habsburg-birodalom románjainak egyesítését. A kívánságok azonban ekkor — Bem sikeres észak-erdélyi hadjárata miatt — enyhén szólva is időszerűtlenek voltak.

Bem amnesztiapolitikáját a katonai célszerűség szabályai diktálták, de nem találkozott a magyar politikai vezetés elveivel. Kossuth és társai nem akarták kompromittálni Bemet, ezért a közkegyelem korlátozása mellett döntöttek, azaz csupán a politikai, de nem a köztörvényes ügyekre terjesztették ki annak hatályát. Ez pedig oda vezetett, hogy 1849 június végéig a statáriális és rendes törvényszékek összesen 234 halálos ítéletet hoztak, s ebből 174-et végre is hajtottak. A kivégzettek 10 %-a volt magyar, a többi román vagy szász. Varga részletesen ismerteti a megbékélést nehezítő magyar akciókat is. Így utal a vadász- és szabads csapatok fegyverbeszedés ürügyén végrehajtott megtorló akcióira, a becsbizottságok létrehozása körüli zavarokra, vagy Csányinak az amnesz-

tiával dacolókat botbüntetéssel fenyegető rendeletére.

A legrészletesebben a Ioan Drágos nevéhez köthető békeakcióval foglalkozik. Figyelemre méltó az a megállapítása, hogy Kossuth két okból nem akarta közkegyelemben részesíteni a román fölkelőket. Egyrészt azért, mert a köztörvényeseknek továbbra sem akart megbocsátani, másrészt azért, mert a közkegyelem feltételezte volna a románok kollektívumként való elismerését.

Az elbeszélés részleteire itt — területi korlátok miatt — nem térek ki. Jelezni kívánom viszont Varga János néhány megállapításával kapcsolatos fenn tartásaimat. Egyrészt, 1849 tavaszán, Drágos békeküldöttsége idején nem alakult ki hatásköri vita a magyar hadügyminisztérium és Bem között a zarándi dandárral kapcsolatban. Bem nem a Zarándban és Biharban állomásozó csapatokra nézve, hanem a zarándi dandárban szolgáló, s 1849. február elején szállítmánykísérőként Nagyváradra küldött 27. honvédszázalajra, illetve parancsnokára, Csutak Kálmán őrnagyra (és nem alezredesre) nézve igényelte magának a diszponálás jogát. Ez az alakulat volt az egyetlen reguláris egység a zarándi dandárban. A hadügyminisztérium pedig igenis tisztában volt a dandár létszámával, mert Csutak jelentette azt. Varga szerint Csutak nem volt jogosult a kilencnapos egyoldalú fegyverszünet meghirdetésére. Ismereteink szerint 1848–49-ben meglehetősen csekély számú fegyverszünetre került sor a hadakozó felek között, de ezek között arra is van példa, hogy az érintett parancsnok kormányzati engedéllyel, s arra is, hogy ilyen engedély nélkül kötött fegyverszünetet a másik féllel. Varga János szerint Kossuth már akkor közölte Drágossal, hogy fegyvernagyvárról és

kollektív közkegyelemről szó sem lehet, amikor április 14-én átadta megbízólevelét. Kossuth 1849. július 5-én Simonffy József alezredeshez írott levelében valóban azt írja, hogy Drágos akkor kérte őt erre, amikor „legelőbb nálam jelenté magát avégett, hogy az oláh lázadásnak lecsillapítását saját merényletére megkísérteni óhajtja”. Am a levél további részeiből úgy tűnik, hogy erre a kérésre Kossuth és Drágos április 26-i találkozásán került sor. Kossuth ugyanis arról ír, hogy miután kijelentette, nem hajlandó fegyverszünetet adni, megfogalmazta békefeltételeit. Ezt pedig — mint április 14-i leveléből kiderül — Drágos kiküldésekor még nem tette meg, nem akarván megkötni a magyar fél kezét. Április 26-án, Drágossal való újabb találkozásokor viszont valóban megfogalmazta e feltételeket. A Simonffyhoz írott levél ezt követő passzusa is ezt erősíti meg: „A szerencsétlen Drágos ezzel elmenvén a lázadók közé, (...) ismét fegyverszünetre, az amnesztia magyarázatára, alkudozásra szólított fel, mire úgy mint előbb, s úgy neki, mint Hatvaninak, tudokra adám, hogy én alkudozásokba, fegyvernyugvásokba, magyarázatokba nem ereszkedem, s Drágos eljárása miatt a hadi operációknak gátot vetni nem engedek”. Ez az utalás pedig egyértelműen Drágos május 2-i levelére vonatkozik, amit Kossuthal való április 26-i tárgyalása után írt.

Szintén található néhány pontatlanság a Hatvani Imréről leírtakban. Így például — ellentétben Varga állításával — tudjuk, hogy Hatvani szabadcsapat-alkítói megbízatását 1849. január 2-án magától Kossuthtól kapta, s 11-én az OHB állított ki számára újabb rendeletet. Hatvani nem a zarándi tábor őrnagyaként tevékenykedett, hiszen fenn-

maradt iratai szerint soha nem használta az őrnagyi rangot, csupán szabadcsapat-alkítóként, majd szabadcsapat-vezérként írta alá magát. Nem tartom valószínűnek, hogy Bánffy János ezredes csupán a havasok szigorúbb zárolására vonatkozó utasítást adott volna Hatvaninak. Hatvani első hadijelentésében ugyanis szerepel az a passzus, hogy utasítás alapján támadta meg Abrudbányát. Márpedig ez az utasítás egyenes folyománya volt azon parancsnak, amelyet Bem még április elején küldött Csutak Kálmánnak, s amelynek mellőzése miatt leváltotta Csutakot a dandárparancsnokságról. Csak Hatvani hadijelentésében van nyoma a május 6-án Mihelénynél vívott összecsapásnak, aminek megtörténtét ezért kétségbe kell vonnunk. Az Abrudbányáról érkezett állítólagos menekülőkről és ezek beszámolóinak Hatvanira gyakorolt rossz hatásáról viszont csak egy századvegi emlékirat szól, s egyéb források erősen valószínűtlenné teszik.

Varga János szerint a békekíséret kudarcát és a tragédiát „mulasztások, hibás lépések és téves döntések egész sora” okozta. Szól mind a magyarok, mind a románok felelősségéről. Így megemlíti Kossuth, Drágos, Csutak, Bem és Hatvani felelősségét, de Lancuét is. Röviden összefoglalja az ezt követő havasi hadjárat eseményeit és kudarcának okait, majd a júniusi, esetleges magyar békeakciókat és Lancu visszautasító válaszát ismerteti. Megállapítása szerint Lancu válaszában volt egy biztató pontja: tárgyalási alapként nem az 1848 szeptemberi, hanem a májusi balászfalvi kívánságokat jelölte meg. Ezután szól a Nicolae Bălcescu nevéhez kötődő békeakcióról és a nemzetiségi törvény születéséről. Kiemeli, hogy Európában „a magyar törvényhozás volt az első, amely

a nemzetiségi kérdés megoldására rendszeralkotás formájában tett kísérletet. Olyan rendszer kidolgozásával, amely egyrészt átfogja a problematikának csaknem egészét, másrészt sehol másutt nem tapasztalt mélységű önkorlátozásról tanúskodik. Még ha nem is mondta ki, konkrét rendelkezéseivel valójában feladta a magyar szupremáciát filozófiai köntösben kifejező egységes magyar politikai nemzet eszméjét”. (69–70. o.) A katonai összeomlás azonban lehetetlenné tette a törvény jótekonny

hatásának érvényesülését. Varga summázása szerint az utókor „gyakorlatilag lezáratlan román-magyar vizályt és vele üszkös sebet örökölt (...) A nemzetiségi törvény pedig olyan szimbólum maradt, amely irányt jelölhetett ugyan, a változó viszonyok azonban az eljövendő generációktól tartalmának újragondolását igényelték”. (72. o.)

Hermann Róbert